

Розділ 1. Інтегральний націоналізм і релігія: європейський досвід

1.1. Основні поняття: «інтегральний націоналізм» і «політична релігія»

Народження націоналізму, як і новочасних націй, пов'язане з боротьбою за демократію. Націоналізм і демократичні рухи XVIII-XIX ст. мали спільну ідею: державна влада має належати не монархові милістю Божою, не окремому станові, а нації загалом, усі члени якої мусять мати рівні права та свободи. Всупереч поширеному стереотипові про не-сумісність націоналізму з лібералізмом, націоналізм XIX ст. був здебільшого ліберальним та демократичним і поєднувався з універсалістськими ідеями нового світового порядку, базованого на співдружності вільних і рівних націй. «Часто забувають, – пише німецький історик Петер Альтер, – що в перших десятиліттях дев'ятнадцятого століття німецький націоналізм був ліберальним рухом, дуже співзвучним із європейським націоналізмом Рісорджименто тієї доби. “Націоналізм” і “лібералізм” були термінами, які сучасники і послідовники національного руху, що народжувався, вживали майже як синоніми, вони були єдиним цілим. Націоналістів називали лібералами і навпаки»¹.

Проте з кінця 1870-х років національні рухи в Європі вступили в нову фазу: змінився їхній соціальний склад, методи боротьби, прийоми мобілізації; націоналізм став більш агресивним і ворожим стосовно чужинців². Націоналісти нової хвилі тяжіли до авторитаризму, розглядали націю не як асоціацію вільних індивідів, а як організм, клітинами якого були її члени, ставили цілі й інтереси власної нації вище від

¹ Alter P. Nationalism and Liberalism in Modern German History // Michener R. (ed.) Nationality, Patriotism and Nationalism in Liberal Democratic Societies. Chapter 4. St. Paul, Minnesota, 1993. P. 83.

² Див.: Hobsbawm E. Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. 2nd ed. Cambridge, 1992. P. 101–130.

інтересів особи, класу, інших націй і людства загалом, вимагали безумовного підпорядкування особистості національним інтересам. Цей новий націоналізм, що досяг найбільшого розвитку після Першої світової війни і великою мірою посприяв вибухові Другої, дослідники називають по-різному: радикальним, крайнім, шовіністичним, тоталітарним, гіпер- або ультра націоналізмом тощо. Ми надаємо перевагу точнішому й емоційно нейтральному термінові *інтегральний націоналізм*, який, на відміну від інших, вживали і часом досі вживають самі націоналісти для визначення власного світогляду.

Утім, цей термін інколи викликає критику з боку поважних науковців, особливо щодо можливості його застосування для дослідження українського націоналізму. Так, Ярослав Дашкевич із притаманним йому вишуканим сарказмом закидав критикам Дмитра Донцова

фальшиве інтерпретування текстів, деколи з міною, що не розуміють їхнього справжнього змісту. Тому підсовують власне неграмотне або замовне розуміння. Яскравим прикладом цього стало перекручення терміну «чинний націоналізм», тобто «активний», «дійовий», на «інтегральний» («всюди проникаючий», «єдино допустимий» – семантика даного прикметника в цьому конкретному випадку не є ясна, що й використовують автори, які ним хизуються, ще й через його нібито високонаукове, бо чуужоземне звучання). Дехто знайшов у Донцова ще й «тоталітарну спрямованість» і подає це як велике відкриття. Відкриття, без сумніву, бо й сам Донцов не знав про таку спрямованість своїх поглядів. Пігмейний характер таких спекуляцій з інтегральністю, тоталітаризмом зрозумілий. Деколи можна хіба подивляти «дослідницьку» відвагу таких вчених...¹

Попри критичні зауваги історика, якого ми шануємо, все ж поділяємо погляд на «чинний націоналізм» Донцова і споріднений з ним «організований націоналізм» ОУН як на різновиди інтегрального націоналізму. Врешті-решт, кожен до-

¹ Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини // Донцов Д. Твори. Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. С. 9.

слідник вільний застосовувати терміни на свій розсуд, однак цілком справедливою є вимога якомога точніше розкривати вкладений у них зміст. Тому мусимо детальніше зупинитися на походженні і змісті терміна «інтегральний націоналізм». (Питання про «тоталітарну спрямованість» ідеології Донцова заслуговує окремого обговорення, до якого повернемося в наступному розділі.)

Поняття «інтегральний націоналізм» уперше вжив французький рояліст Шарль Моррас (1868–1952) у статті «Le Nationalisme integral», надрукованій у газеті «Le Soleil» 2 березня 1900 р. У ній він доводив, що республіканець попри бажання не може бути досконалим націоналістом, оскільки республіканський устрій шкідливий для Франції. Тільки роялізм, на переконання Морраса, є повним, або інтегральним, націоналізмом, бо поєднує в собі надії і прагнення всіх інших націоналістичних груп:

Подібно до католицької партії, роялісти є католиками (розумом, почуттям або за традицією), і вони вірять у першенство католицизму. Подібно до антисемітської партії, вони антисеміти. Подібно до партії М. Поля Деруледа¹, вони прагнуть сильної і відповідальної влади. Подібно до поміркованих і децентралістів, вони бажають автономії освіти, свободи громад і провінцій. Але вони бажають цього не через випадкову примху чи пристрасть, а через логічну необхідність і як простий наслідок того факту, що прагнуть повернення національної монархії. Роялізм за своєю суттю відповідає усім різноманітним постулатам націоналізму: він сам є інтегральним націоналізмом².

Семантика прикметника «інтегральний» у цьому тексті цілком зрозуміла – тобто такий, що поєднує частини в цілість. Згодом Моррас пояснював, що націоналізм не був повним, цілісним націоналізмом без роялізму, «бо тільки монархічні інституції задовольняли всі національні прагнен-

¹ Поль Дерулед – французький письменник і політик, що заснував 1882 р. націоналістичну «Лігу патріотів».

² Цит. за: Buthman W. C. The Rise of Integral Nationalism in France: With Special Reference to the Ideas and Activities of Charles Maurras. New York, 1939. P. 111.

ня, всі національні цілі – подібно, як інтеграл відтворює суму всіх значень алгебраїчної функції»¹.

Як бачимо, у своєму первісному, вузькому значенні термін «інтегральний націоналізм» означав поєднання націоналізму з роялізмом, яке, на думку Ш. Морраса, надавало націоналізмові завершеної, інтегральної форми. У тій же статті Моррас змалював портрет ідеального націоналіста:

Націоналіст, свідомий своєї ролі, дотримується правила, що добрий громадянин підпорядковує свої інтереси і дії добру Батьківщини. Він знає, що Батьківщина – це основна умова його власного благополуччя і благополуччя його співвітчизників. Будь-яку особисту вигоду, що завдає шкоди Батьківщині, він сприймає як хибну і фальшиву. І будь-яка політична проблема, вирішена без урахування загальних інтересів Батьківщини, є для нього не цілком вирішеною проблемою. Отже, націоналіст зводить різноманітні питання, що постають перед ним, до спільного знаменника, який є не що інше, як інтереси нації»².

Ці міркування Морраса, а також аналогічні висловлювання його друга й однодумця (але не монархіста) Моріса Барреса спонукали до ширшого тлумачення інтегрального націоналізму – як світоглядного і політичного принципу, який вимагає визнання власної країни і нації найвищою цінністю, розгляду і вирішення всіх питань винятково з позиції національних інтересів, а також встановлення та підтримання політичного ладу, здатного інтегрувати й задовольнити всі цілі та прагнення певної нації. Таке розуміння терміна врешті-решт витіснило його первісний роялістський зміст.

Моррас не був першим, хто вжив означення «інтегральний» щодо певного ідеологічного напрямку. У 1890–91 рр. у Франції вийшла друком двотомна книга Бенуа Малона «Інтегральний соціалізм» («Le Socialisme integral»). Малон і його послідовники, які в 1890-х рр. гуртувалися довкола

¹ Цит. за: Buthman W. C. The Rise of Integral Nationalism in France: With Special Reference to the Ideas and Activities of Charles Maurras. P. 269.

² Ibid. P. 110. Пор.: Моррас Ш. Повернення до живих речей // Націоналізм: антологія. С. 129.